

Medaile Vojtěcha Náprstka za popularizaci vědy pro Jana Suda a Janu Šrotovou

Během nedávné doby obdrželi čestnou medaili Vojtěcha Náprstka za zásluhy v popularizaci vědy hned dva zástupci našeho časopisu – 12. prosince 2016 ji převzal od předsedy Akademie věd ČR prof. Jiřího Drahoše předseda redakční rady *Živy* prof. Jan Suda, a 27. února 2017 ji obdržela šéfredaktorka Jana Šrotová. Tímto významným oceněním si připomínáme odkaz zakladatele *Živy* Jana Evangelisty Purkyně, že „přírodopyt podstatně náleží do oboru vědomostí každého vzdělaného člověka a blaze národu, v jehož lůně mají přírodní vědy horlivých pěstovatelů“, a pro všechny jeho následovníky v *Živě* také velký závazek, že je třeba se neustále snažit, „abychom v mysli čtenářů vytvořili velkolepý obraz přírody, sloužící k ovidomění vysokého našeho lidského stanoviska.“

Vlastenec, politik, mecenáš, zakladatel prvního soukromého muzea v Čechách a podporovatel ženské emancipace Vojta Náprstek (1826–94) se s J. E. Purkyněm přátelil, o to je udělení těchto dvou medailí cennější.

Botanik prof. RNDr. Jan Suda, Ph.D., se stal předsedou redakční rady *Živy* r. 2009. Významně přispěl ke struktuře obsahu časopisu podporou komplementarity tradičních i experimentálních disciplín s metodologickými přínosy, větším publikačním zapojením mladých autorů (studentů různých stupňů) a v neposlední řadě vlastními přitažlivými příspěvky z oblastí svého výzkumu. Za všechny jmenujme seriál o rostlinstvu jižní Afriky (Kapsko – botanický ráj, *Živa* 2007), z něhož byla odvozena výstava unikátních fotografií pořádaná *Živou* v knihupectvích Academia v Praze a v Brně. Pod jeho vedením *Živa* učinila pokrok rovněž větším důrazem na zprostředkování biologických témat studentům, přes pedagogicky laděné články až po rozšíření webových stránek.

1 Medaili Vojty Náprstka ztvárnil akademický sochař Jiří Harcuba.

2 Z jedné z mnoha cest do Afriky. Jan Suda s živou zkamenělinou – welwitschií podivnou (*Welwitschia mirabilis*). Poušť Namib. Foto R. Sudová

3 Z předávání Náprstkových medailí v budově Akademie věd na Národní třídě v Praze. Jiří Drahoš a Jana Šrotová

4 Setkání při příležitosti udělení cen časopisu *Živa*. V popředí Jan Jeník, místopředseda Akademie rady AV ČR Jan Šafanda a Vladimír Mareček

5 Nositelem Náprstkovy medaile za rok 2017 je i etnomuzikolog a pedagog Zdeněk Vejvoda. Zleva: J. Drahoš, Daniela Stavělová z Etnologického ústavu AV ČR, Z. Vejvoda, J. Šrotová, Petr Ráb z Ústavu živočišné fyziologie a genetiky AV ČR a člen Akademie rady AV ČR Pavel Janoušek. Snímky S. Kyselové, AV ČR (obr. 1, 3–5)

Prof. Jiří Drahoš při předávání medaile ocenil období od okamžiku, kdy Jana Suda poznal – při udělování cen časopisu Živa v akademické vile Lanna, kdy tehdy čerstvě nastoupivší docent do role předsedy redakční rady s vehemencí a se zvučným

hlasem, s energií sobě vlastní, provedl přítomné zahájením slavnostního aktu. Poté se setkávali i při dalších příležitostech.

Jan Suda ztělesňuje vzácný dar a odhodlanost biologii poutavě přibližovat laickým, leč vzdělaným zájemcům.

Z laudatia Petra Rába

V letošním roce slaví Živa 164 let od založení a 64 let nepřetržitého vydávání. Vznik časopisu přírodnického znamenal v prostředí probouzejícího se národního povědomí malého národa uprostřed Evropy významný počín a svědčil o světovém rozhledu svého zakladatele J. E. Purkyně. Na konci předlouhé štafety generací autorů a redaktorů Živy stojí naše laureátka.

RNDr. Jana Šrotová vystudovala na katedře obecné biologie a fyziologie živočichů Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Dlouhodobě a úspěšně působí v Živě, od r. 2000 jako odborná redaktorka, od r. 2006 je šéfredaktorkou. Pod jejím vedením se Živa stala moderním populárně-naučným periodikem, sdružujícím autory z ústavů Akademie věd, univerzit i dalších odborných institucí, přitom okruh témat i autorů je nyní výrazně širší, než býval v minulosti.

Četné její aktivity směřují k formování další generace biologů, velmi kladný ohlas zaznamenalo např. zavedení monotematických čísel. Mají značný edukační potenciál a jako výukový materiál jsou již využívána. Ze Živy a velkého kolektivu autorů a příznivců tak vzniklo dílo, které je více než důstojným odkazem svého zakladatele.

Více na www.avcr.cz

Vratislav Peška

Výlet na konec genomu

1. Jak se kopírují telomery

Na první pohled nás v krajině fascinují atraktivní scenérie, rozmanité tvary, barvy a vůně, a tak bychom mohli pokračovat dlouho. První a hlavně příjemný estetický dojem budí kladné emoce a zájem o hlubší poznání. Příroda má ale pěknou i druhou, skrytou tvář, tu vidíme až při nahlížení pod povrch, hledání souvislostí a příčin, rozmanitosti při řešení problémů, s nimiž se život vypořádává a vyvíjí se. Různá řešení jedné výzvy, která vzniká při replikaci konců lineární DNA, mohou být ukázkou pestrosti molekulárních variací na jediné téma, jež nazýváme problém replikace konců (End-Replication Problem – ERP). Následující text by měl tuto pestrost přiblížit, navázat na předchozí článek v Živě o telomerách, tedy terminálních částech chromozomů (2002, 6: 245–248), a připravit teoretický podklad pro další díl, věnovaný rostlinným telomerám.

Replikace DNA

Jde o efektivní, i když nikoli jedinou možnost kopírování dědičného materiálu, který má být předán z rodičů do potomstva a při dělení buněk. Zatím nebyl objeven buněčný organismus nezávislý na replikaci DNA. V případě některých nebuněčných forem života (akaryot) – RNA virů, retrovirů a retrotranspozonů nedochází ke zmnožení jejich dědičné informace pomocí replikace DNA, ale replikací RNA nebo reverzní transkripcí (přepisem z RNA do DNA; viz např. Živa 2006, 6: 242–244).

Je zajímavé, že na principu reverzní transkripce funguje i samotná telomeráza, enzym, jenž dokáže prodlužovat telomerní sekvenci a kompenzovat ztrátu DNA v důsledku neúplné replikace konců. Telomeráza představuje sama o sobě akaryotní formu. U octomilky *Drosophila melanogaster* její funkci zcela nahrazují retrotranspozony. To otevírá diskuzi, zda se nevyvinula z retroelementu. Za povšimnutí také stojí, že největší nezávislost pro kompletní replikaci genomu vykazují prokaryota s kružnicovým (cirkulárním) genomem.

Eukaryota a akaryota v tomto smyslu na sobě závisejí.

Model replikace DNA – obecný, ale poměrně detailní popis vzniku dvou dceřiných molekul DNA z jedné mateřské, jehož ústředním hráčem je enzym DNA polymeráza závislá na DNA templátu – byl intenzivně zpřesňován na konci 60. let 20. stol. Jeho zjednodušené schéma v podstatě platí i pro tak vzdálené životní formy, jakými jsou bakterie a lidské buňky. Zároveň však dodejme, že evolučně osvědčený replikační mechanismus dokáže sice vytvořit kompletní kopii z celé kružnicové molekuly – třeba bakteriálního genomu *Escherichia coli*, ale na úplných koncích lineárních molekul DNA – např. u lidských chromozomů, zůstává DNA polymeráza bezradná. Replikace lineárních molekul totiž zanechává dceřině molekuly o několik desítek až stovek nukleotidů kratší (obr. 4). Kdyby nevznikl ještě další mechanismus, který toto zkracování kompenzuje, lineární genomy by tak, jak je známe dnes, včetně lidského, neexistovaly.

Replikace konců lineární DNA

Problém replikace konců je mimo jiné zajímavý i tím, že byl formulován téměř současně a nezávisle na obou stranách železné opony. Poprvé tento nedostatek v replikačním modelu publikoval r. 1971 v ruštině sovětský vědec Alexej Olovnikov. Nezávisle na něm, ale o rok později, bylo na nedostatek upozorněno také v anglicky psané publikaci, a to jedním z objevitelů struktury DNA Jamesem D. Watsonem. Watson byl mnohem stručnější než Olovnikov, který předložil hned několik teoretických konstrukcí o zkracování molekuly DNA a jeho příčinách, z nichž jedna zohledňuje RNA prumer potřebný pro start aktivní DNA polymerázy a nakonec se i prakticky potvrdila. Logickým propojením